Podmokly v Děčíně pohledem archeologického a archeobotanického výzkumu při stavbě silnice tzv. Vilsnické spojky

Aleš Káčerik

Úvod

Záchranný archeologický výzkum byl vyvolán záměrem Ředitelství silnic a dálnic ČR vybudovat přibližně 2 km dlouhý silniční obchvat v průmyslové části Podmokly v Děčíně (ul. Ústecká, Dělnická, Práce, Obchodní, Na Pískách, Ovocná a J. Š. Baara). Během terénní části výzkumu, prováděného neziskovou společností Archeo Sever o. p. s., trvajícího od poloviny roku 2016 do jara roku 2018, byly zjištěny jak pozůstatky osídlení z doby industriální (závěru 19. století), tak i výjimečně z doby historické (konce 12. století).

Vzhledem k mimořádné míře poškození původních historických a archeologických terénů industrializací městské části Podmokel jsme s jistým překvapením a zároveň s velkou dávkou štěstí zachytili – avšak jen stopově – sídelní aktivity z období mladšího zemědělského pravěku (1100–700/600 př. n. l. – období konce doby bronzové s přesahem do pokročilých fází starší doby železné, jinak také nazývané doby halštatské).

Geografický a sídelní kontext oblasti

Geologické poměry zájmového území jsou určeny rozhraním třetihorních vyvřelin Českého středohoří a České křídové tabule. Druhohorní křídové horniny, které tvoří podloží v popisovaném území, jsou reprezentovány především jílovci/slínovci pevné konzistence v hloubkové úrovni ± 15 m pod současným povrchem, tj. v absolutní nadmořské výšce 110–111 m n. m. Podložní horniny jsou překryty fluviálními sedimenty značných mocností kvartérního původu (písčité štěrky, písky a hlinité písky). Svrchní část je značně poznamenána lidskou činností, a to ve formě velmi nehomogenních antropogenních recentních navážkových souvrství (hlinitý písek, škvára, popel a stavební odpad – cihelná suť apod.) až 4,5 m mocných.

Z geomorfologického hlediska je nejbližší okolí tvořeno pahorkatinou s dominujícími vrchy Chmelník (kóta 508,1 m n. m.), Lotarův vrch (kóta 509,8 m n. m.), Klobouk (kóta 501,9 m n. m.) a Popovický vrch (s kótou

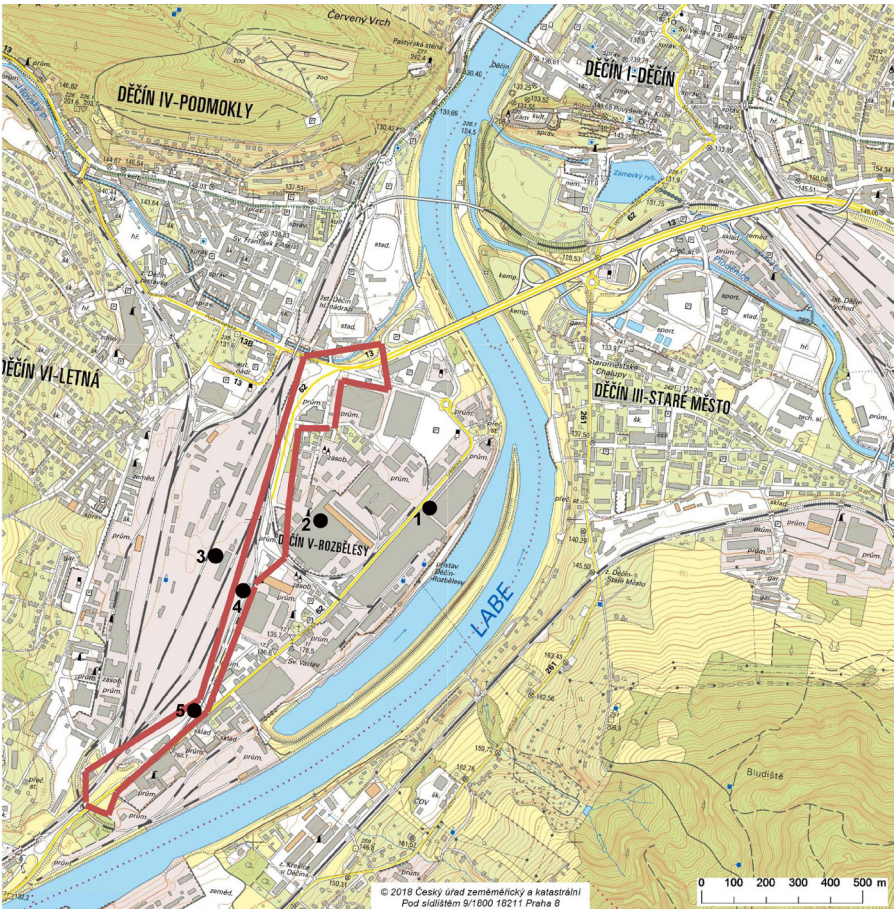

Výřez ze základní mapy 1 : 10 000 s vyznačením rozsahu stavby, v jehož hranicích proběhl archeologický výzkum. Body: 1 – poloha Malý písek („Kleiner Sand“), 2 – poloha Velký písek („Großer Sand“), 3 – celní sklad v kolejišti ČD (výzkum 2001), 4 – archeologické objekty v ul. Práce (výzkum 2016-2018), 5 – archeologické objekty v ul. Ústecká (výzkum 2016–2018); mapový podklad: https://geoportal.cuzk.cz/geoprohlizec (upraveno)

356,4 m n. m.). Říční síť v této oblasti tvoří hlavní tok řeky Labe (vodoteč I. stupně). Trasa stavby se nachází na jejím levobřeží, zčásti na její údolní terase. Menšími levobřežními přítoky II. řádu jsou Chrochvický potok na jihozápadě od zájmového území a Jílovský potok v severní části stavby.

Stručně k historii archeologických výzkumů na katastru Podmokly

Děčínská kotlina v labské průrvě mezi Českým středohořím a Labskými pískovci byla již od doby staršího pravěku strategickou dopravní tepnou mezi Českou kotlinou a středním Německem (Posálím s výskytem kamenné soli). Prokazatelně lze v zájmovém území doložit osídlení přinejmenším od mladší doby bronzové ovlivněné lužickým kulturním okruhem popelnicových polí, který se pod vlivem nových kulturních prvků ze saské oblasti proměnil v době halštatské v kulturu billendorfskou (Reinecke stupeň HaB-HaC/HaD) a později v době laténské v samostatnou eponymní podmokelskou skupinu (LTA--LTC2).

Vzhledem ke geografické poloze stavby je relevantní se zmínit o lokalizaci pravěkých sídlištních aktivit v prostoru nynějšího kolejiště Českých drah (budova celního skladu na nákladovém nádraží), kde v roce 2001 byly prozkoumány pouze spodní partie několika zahloubených objektů (dokumentovaných pouze na řezech – viz na mapě bod 3). Podle artefaktuální náplně lze tuto část sídliště datovat do lužického kulturního okruhu popelnicových polí mladší doby bronzové až doby halštatské (kultury billendorfské). Dle dosavadního stavu bádání lze toto sídliště klást do vzájemného kontextu s pohřebištěm, zjištěným cca 300–400 m severovýchodně odtud (poloha „Malý písek“ a „Velký písek“, v německém ekvivalentu „Kleiner Sand“, „Großer Sand“) a prozkoumaným na počátku 20. století (viz na mapě bod 1, 2).

První nálezy funerálního charakteru z k. ú. Podmokly (v německém ekvivalentu Bodenbach), chronologicky spjaté s později definovanou podmokelskou skupinou, byly získány v roce 1839, další následovaly v letech 1909–1916, 1918–1919, 1926–1927, 1930 a naposledy v r. 1969. Rozsah žárového popelnicového pohřebiště (urny také v kamenném obložení) nelze vzhledem k nepřesnostem v pláncích či torzovitosti popisů nálezových okolností dobře rekonstruovat. Do současné doby lze odhadovat, že bylo odkryto (avšak ne vždy řádně zdokumentováno) celkem 70 hrobových celků.

Doba římská a období stěhování národů není zastoupena movitými/nemovitými nálezy z tohoto výzkumu, a proto představuje v rámci Podmokel určitý časový hiát v kontinuitě osídlení. Mladší nálezy (obytné i pohřební komponenty) jsou známy až ze střední až mladší doby hradištní s tím, že nepřekračují časový horizont závěru 11. století. Další historický vývoj osídlení je již úzce spjat s pravobřežím Labe, zprvu s přemyslovským výšinným sídlištěm

na dominantním skalním bloku, kde se v současnosti tyčí děčínský zámek. Při jeho jižním úpatí, na soutoku řeky Ploučnice s Labem na tzv. Mariánské louce, bylo českým králem Přemyslem Otakarem II. vysazeno vrcholně středověké město (někdy před rokem 1283). Po necelém století trvání královského města, jehož zánik mohl být mimo jiné způsoben opakovanými záplavami, byla nezdařená městská lokace přeložena severněji, do prostoru historického jádra města Děčína s ústředním Masarykovým náměstím.

Pro úplnost je třeba ještě dodat jeden poměrně vzácný nález, učiněný v bývalé Feigelově cihelně mezi Podmokly a zaniklou vrcholně středověkou osadou Rozbělesy (*Rosawitz*), situovanou jižně od kostela sv. Václava, včetně přilehlého mladohradištního pohřebiště s esovitými záušnicemi. Jedná se o starší nález bronzové mísy s figurálním ornamentem pěti andělů ve čtyřlistém uspořádání, původem z přelomu raného a vrcholného středověku (konec 12. stol. a přelom 1. pol. 13. stol.), který je dle analogií jediným exemplářem z Čech.

Krátce o vybraných nálezových situacích

Pravěké kulturní souvrství nebylo výzkumem jednoznačně prokázáno. Podle terénních pozorování se jednalo o relikty pravěkých „kulturních“ souvrství (o mocnosti max. kolem ± 20 cm) se sporadickým výskytem obroušených zlomků keramiky/mazanice, které byly značně poškozeny recentními zásahy (planýrkami apod.). Poměrně homogenní a takřka na nálezy sterilní souvrství mohlo prodělat svoji genezi vzniku zřejmě složitějším způsobem (např. sedimentací sídlištních vrstev v sekundárních polohách). „Kulturní“ souvrství nasedalo na slabě vyvinuté tzv. půdní typy na písčitých hlínách, přičemž půdní typ lze chápat jako tehdejší půdní povrch, po kterém se pohybovaly pravěké komunity.

Vzhledem k poloze stavby vzdálené přibližně 200 m vůči archeology nazývané poloze „Velký písek“ (žárové popelnicové pohřebiště doby halštatské až laténské), jsme důvodně předpokládali pravděpodobnost objevu části přilehlého sídelního areálu, existujícího chronologicky souběžně s pohřebištěm. Domněnky se naplnily až při plošné skrývce nadložních antropogenních vrstev pro výstavbu hlavní komunikace, při níž bylo identifikováno **několik archeologických objektů** zahloubených do geologického podloží, datovaných do závěru doby bronzové s přesahem do průběhu trvání doby železné (viz na mapě bod 4).

Vybírání archeologického objektu během výzkumu v ul. Práce, přiléhající ke kolejišti ČD (foto A. Káčerik)

Okraj s částí podhrdlí malé mísy, zdobené řadou svislých rýh; datování do starší doby železné - kultury billendorfské (foto A. Káčerik)

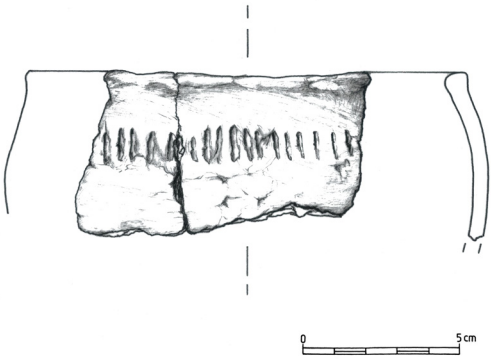

Kresebná rekonstrukce průměru ústí keramické nádoby totožné jako na sousední fotografii (autor L. Marks)

V tomto kontextu je nutno se zmínit o politováníhodném faktu, kdy během provádění zemních prací došlo v důsledku selhání komunikace mezi vedením stavby a archeology k odtěžení plochy zhruba v délce 50 m a šířce cca 20 m. Právě v tomto prostoru bylo možné předpokládat pokračování pravěkého osídlení, dochovaného alespoň zčásti v podobě spodních partií zahloubených objektů.

K výsledkům archeologického výzkumu s krátkým stavebně-historickým exkurzem

Záchranný archeologický výzkum zachytil vzácně dochované relikty přibližně 200–300 let trvajícího osídlení z konce doby bronzové s přechodem do starší doby železné (kultury lužické/billendorfské) s trváním téměř až do přelomu doby halštatské a kultury laténské (8.–6. stol. př. n. l.). Po časové proluce jsme zaznamenali v jednom ojedinělém případě aktivity z konce doby hradištní až počátku vrcholného středověku (závěr 12. stol. a přelom 1. pol. 13. stol.). Poměrně mnoho dokumentovaných nálezových situací spadá až do mladších fází doby industriální a de facto do doby modernity (přelom 19. a 20. stol. až průběh celého 20. stol.).

Podíváme-li se na celkový obraz zachycený výzkumem, lze konstatovat, že se podařilo v rámci poměrně velkého území i přes veškeré negativní terénní zásahy učiněné v posledních cca 150–100 letech (výstavba železniční trati Praha – Podmokly – Drážďany) podchytit pravěký sídelní areál z konce doby bronzové až průběhu starší doby železné. Jeho přesnější geografický rozsah lze jen obtížně rekonstruovat. Nicméně je pravděpodobné, že sídlištní nálezy vyzvednuté J. Frantou a V. Salačem v kolejišti Českých drah v roce 2001 (viz na mapě bod 3) a z výzkumu z r. 2017 (bod 4) s doloženými sídlištními jámami jsou od sebe navzájem vzdálené jen 100 až 150 m, a proto je lze zahrnout pravděpodobně do jednoho pravěkého sídelního areálu zřejmě s kontinuálním vývojem. Polohopisná vzdálenost tohoto sídliště od areálu shodně datovaného pohřebiště (žárové popelnicové hroby), situovaného východně až severovýchodně v poloze „Velký písek“, nepřesahuje více než 250 m. Pravděpodobnost chronologicky soudobé existence sídliště a přilehlého pohřebiště je v tomto případně tudíž poměrně vysoká.

V této souvislosti je nutno doplnit ještě další poznatek získaný výzkumem. Přibližně 400 m vzdušnou čarou jižně od výše zmíněného sídliště jsme

zachytili velmi fragmentárně dochované relikty tří zahloubených archeologických objektů (viz na mapě bod 5). Ty byly datovány s jistou mírou pravděpodobnosti do kulturního okruhu mladších fází doby halštatské a mohly by být tak kladeny do chronologického rámce společného se sídlištěm vzdáleným 500 m severněji včetně polohy v kolejišti (zjištění z r. 2001). Vzhledem k torzovitosti poznatků lze spíše spekulovat, zda tyto sídlištní aktivity (blíže k břehu Labe, přibližně do 300 m) byly tehdy v živé minulosti součástí jednoho velkého sídelního areálu (řádově pomyslného kruhu o průměru 1 km), anebo se jednalo o další relativně samostatný mikroareál, ačkoliv nemusely existovat soudobě v jeden časový okamžik.

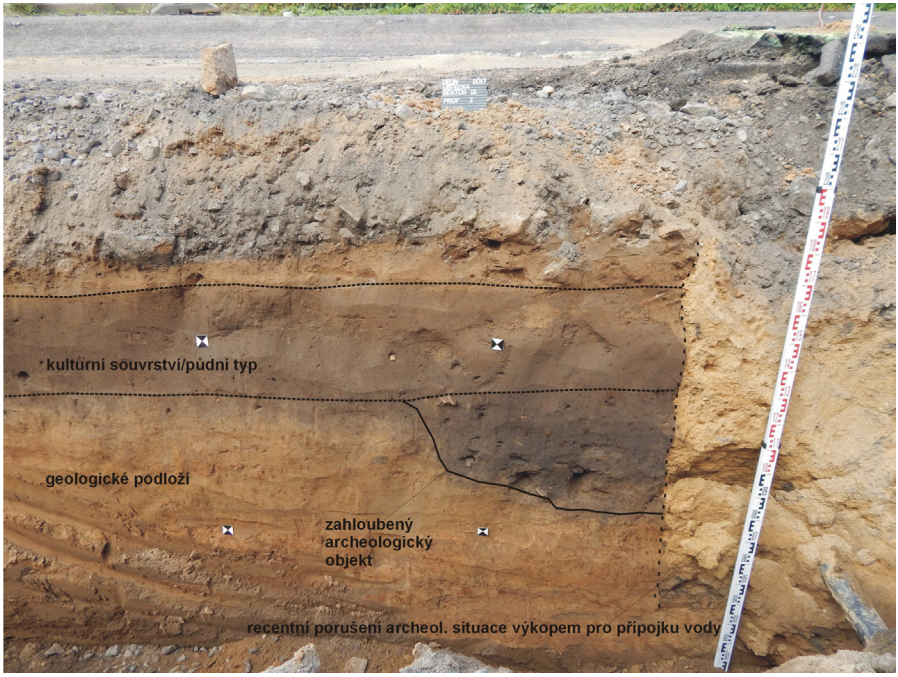

Terénní interpretace nálezové situace v ul. Ústecká (foto a kresba A. Káčerik)

Z hlediska výzkumu postmedieválních (resp. industriálních) hmotných nemovitých památek jsme zdokumentované relikty základů historických stavebních konstrukcí (domů) zkonfrontovali s dostupnými písemnými a ikonografickými

historickými prameny, jež jsme získali díky vstřícnosti dvou paměťových institucí (Oblastního muzea v Děčíně a Státního okresního archivu v Děčíně). Zdiva zjištěná při uliční čáře Ústecké ulice (příjezd do města Děčína od Ústí nad Labem) jsou dokladem městské zástavby z počátku 20. stol. (čp. 480/479, 474). Konkrétně dům čp. 474 sloužil dle dobových pramenů jako „Panznerova hospoda“, po válce známý spíše pod názvem „U Ráje“.

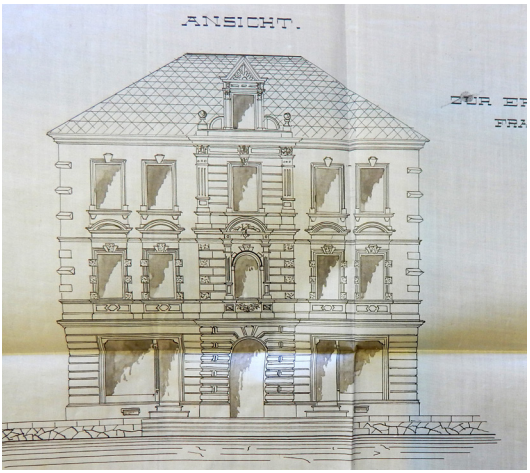

Dům čp. 480 v ul. Ústecká (při vjezdu do města Děčína od Ústí nad Labem), výřez z projektové dokumentace z roku 1898 (Státní okresní archiv Děčín – Zámek, foto A. Káčerik)

NA KONCI ÚSTECKÉ ULICE V ROZBĚLESÍCH STÁVALA PANZNEROVA HOSPODA, ZNÁMÁ PO VÁLCE POD NÁZVEM U RÁJE.

Dům čp. 474 v ul. Ústecká (při vjezdu do města Děčína od Ústí nad Labem), dobová pohlednice tzv. Panznerovy hospody (po r. 1945 známá spíše pod názvem U Ráje) (archiv Oblastního muzea v Děčíně)

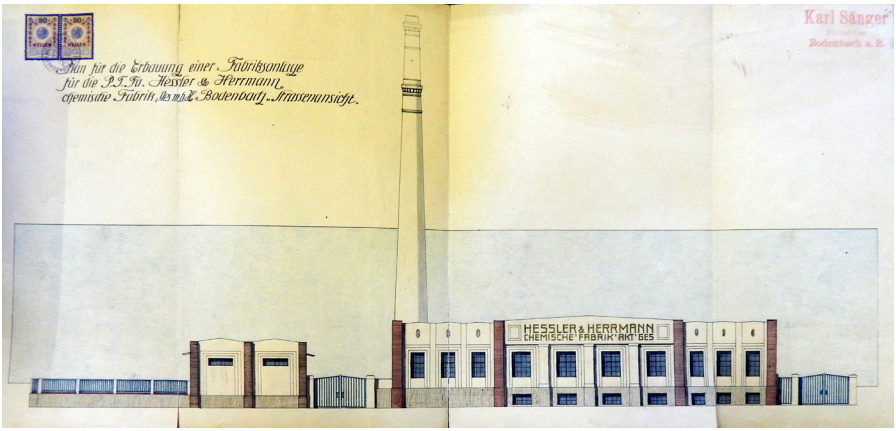

Průmyslový objekt čp. 784 při ul. Práce a ul. Na Pískách, přiléhající ke kolejišti ČD. Výřez z projektové dokumentace z r. 1910, fabrika *Hessler & Herrmann* (Státní okresní archiv Děčín – Zámek, foto A. Káčerik)

Dům čp. 132 v ul. Práce přiléhající ke kolejišti ČD. Průčelí úřednického domu při pohledu od severu, dobová fotografie pořízená po r. 1945 (Archiv Oblastního muzea v Děčíně)

K dokreslení industriální zástavby v ulici Práce (dříve *Rosawitzer Strasse*) před demolicemi vybraných objektů po r. 1945 je třeba ještě uvést objekt čp. 784 – fabriku *Hessler & Herrmann – Chemische Fabrik* původem z r. 1910. Nyní se na tomto místě nachází budova firmy RAC zcela jiného vzhledu. Další nadzemní objekty v této ulici si zaslouží být alespoň letmo zmíněny: čp. 871 a čp. 132 – tehdy úřednické domy a domy pro železniční zřízence v Podmoklech.

Odkrytí prostoru podsklepené části domu (s velkou pravděpodobností domu čp. 132) v ul. Práce; výzkum 2016-2018 (foto A. Káčerik)

Shrneme-li předchozí pasáž o industriálních stavbách v ulici Ústecká a ulice Práce, které se do současnosti dochovaly podél nově zbudované komunikace, jsme svědky architektonicky poměrně pozoruhodných děl průmyslového dědictví. Ve vztahu k trasování nové pozemní komunikace se jedná zvláště o tyto památky: Štětínský šamotový závod, a.s., dříve F. Didier (v ul. Obchodní a v ul. Práce); Čokoládovna Hartwig & Vogel (v ul. Ústecká), a dále Továrna na esence Schimmel & spol. (v ul. Ústecká) – později n. p. Aroma a ještě později n. p. Astrid.

Stručně k výsledkům archeobotanického zkoumání

Během archeologického výzkumu jsme systematicky odebírali vzorky hlín z výplní zahloubených archeologických objektů využívaných tehdejšími lidmi mimochodem také k ukládání odpadu v době života pravěkého sídliště. Na základě vyzvednutých nálezů (převážně datujících zlomků keramiky) jsme předpokládali, že kromě jiného budou objekty obsahovat docela velké množství okem málo postřehnutelných úlomků spálených dřev (uhlíků) a dalších mikroskopických částeček zbytků rostlin či jejich semen.

Proplavením vzorků hlín ze zkoumaných objektů a následnou analýzou pod mikroskopem se nám podařilo pourčovat podle botanického klíče jednotlivé miniaturní zbytky různých druhů pěstovaných i plevelných rostlin (v celkovém počtu asi 650 fragmentů). Z pohledu archeobotanického lze tedy říci, že máme daleko více poznatků jak k vegetaci, která rostla na pravěkém sídlišti a v jeho okolí, tak i k druhům pěstovaných rostlin, které byly součástí

Soustava sudů a sít určená k proplavení vzorků výplní ze zahloubených archeologických objektů (foto A. Káčerik)

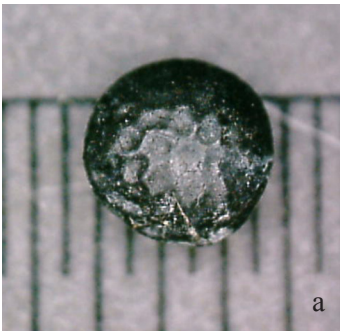

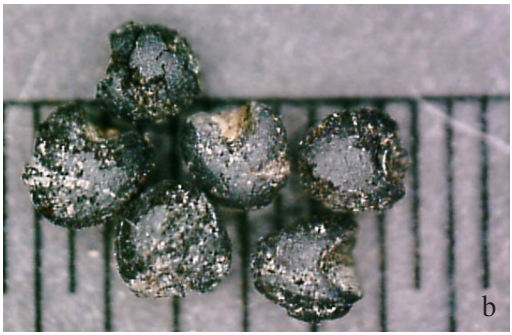

Mikroskopický snímek: a) zuhelnatělého semena čočky (*Lens culinaris*), velikost cca 6 mm; b) zuhelnatělých semen prosa setého (*Panicum miliaceum*), velikost cca 1,5 mm (foto Ž. Fürstová)

obživy pravěkých lidí. Kromě luštěnin jako brukev, vikev či čočka, v dnešní době spíše méně konzumovaných, se tamní obyvatelé živili také prosem anebo pšenicí. Velmi dobře známé a využívané byliny sloužily tehdejším lidem také jako léčivky: např. máta, kopřiva či přeslička při problémech vylučovacího systému (močových cest), anebo také vlaštovičník jako podpůrný prostředek k léčbě a odstraňování kožních problémů, kupříkladu bradavic.

Závěrem

V celém území dotčeném dopravní stavbou byl proveden záchranný archeologický výzkum, kterým byly doloženy jak velmi torzovitě dochované stopy po pravěkém osídlení, tak i industriální památky převážně z předminulého století. Z hlediska budoucí archeologické památkové péče lze toto území považovat za totálně prozkoumané, a proto zde již není nutné udržovat režim budoucí archeologické památkové ochrany. Z tohoto pohledu se zde de facto již nevyskytují vůbec žádné archeologické nálezy movité i nemovité podstaty.

Poděkování

Autor příspěvku by chtěl srdečně poděkovat PhDr. M. Trefnému, Ph.D., (Podřipské muzeum Roudnice nad Labem) za vstřícné posouzení bližšího chronologického zařazení vybraných movitých archeologických nálezů z období přechodu doby bronzové a doby železné. Další poděkování náleží řediteli Oblastního muzea v Děčíně Ing. V. Pažourkovi a také P. Jozovi ze Státního oblastního archivu v Litoměřicích, Oddělení Státního okresního archivu v Děčíně za veškerou ochotu a pomoc během shromažďování archivních pramenů.

Literatura a prameny:

Archiv Oblastního muzea v Děčíně (Děčín – Podmokly)

Cvrková M., Venclová N. (1972): Nové hroby z pohřebiště v Podmoklech. Archeologické rozhledy 24, s. 520–528.

Franta J., Salač V. (2002): Sídliště lužické kultury v Děčíně – Podmoklech. In: Sklenář, K. (ed.): Zprávy České archeologické společnosti. Supplément 49. Archeologické výzkumy v Čechách v roce 2001. Sborník referátů z informačního kolokvia. Praha, s. 16.

Fürstová Ž. (2019): Archeobotanická analýza vzorků Děčín, k. ú. Podmokly. Analýza rostlinných makrozbytků. Rukopis odborné zprávy. Uloženo: archiv Archeo Sever o. p. s. Teplice, s. 1–25.

Köllner V. (1988): Děčín – Vilsnice. Závěrečná zpráva o podrobném IG průzkumu. Elaborát. PRAGOPROJEKT – projektový, inženýrský a konzultační ústav pro silniční a mostní stavby. Praha, s. 5–25.

Koutecký D., Vokolek J. (2008): Billendorfská kultura. In: Venclová, N. (ed.): Archeologie pravěkých Čech / 6. Doba halštatská. Praha, s. 97–99.

Koutecký D. (1993): Doklady česko-saských kontaktů v době bronzové a starší době železné na území severozápadních Čech. In: Kaiserová, K. (ed.): Čechy a Sasko v proměnách dějin. Ústí nad Labem, s. 316–326.

Koutecký D. (2004): Poznatky ke kultuře billendorfské v severozápadních Čechách. Archeologické výzkumy v jižních Čechách – Supplémentum 1. Popelnicová pole a doba halštatská. Příspěvky z VIII. konference, České Budějovice 22. – 24. 9. 2004. České Budějovice, 293-300.

Salač V. (2008): Kulturní skupiny na okraji laténské kultury. In: Venclová, N. (ed.), Archeologie pravěkých Čech / 7. Doba laténská. Praha, s. 129–134.

Salač V. (2009): Podmokelská skupina. Překonaný koncept archeologie 20. století? Archeologické rozhledy 61, s. 637-665.

Sellnerová A., Hanzlík J., Pavlíková M. (2004): Architektura Podmokel. Architektur von Bodenbach. Děčín, s. 16.

Státní oblastní archiv v Litoměřicích, Oddělení Státní okresní archiv Děčín (Státní zámek)

Valchářová V. (ed.), Beran L., Zikmund J. (2011): Industriální topografie. Ústecký kraj. Průmyslová architektura a technické stavby. Praha, s. 167–168.

Velímský T. (1989): Děčín, Podmokly. Areál Kovohutí u kostela sv. Václava v Rozbělesích. Předstihový záchranný archeologický výzkum. Hlášení o archeologické akci, č. j. 3663/89. Uloženo: Digitální archiv Archeologického ústavu AV ČR. Praha.

Vodáková M. (2016): Děčín a jeho zázemí ve středověku. Rukopis nepublikované diplomové práce. Uloženo: Ústav pro archeologii, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova. Praha, s. 62–64.

Waldhauser J. (2014): Mikroregion Střekov v době laténské a aktuální problémy podmokelské skupiny. Praehistorica XXXII/2. Praha, s. 295–327.

Odkazy na elektronické zdroje:

http://digiarchiv.arup.cas.cz/webtop/component/main?__dmfClientId=1326985538333&__dmfRequestId=__client1~~2&__dmfJumpType=jump (dostupné 20. 03. 2019)

https://geoportal.cuzk.cz/geoprohlizec/(dostupné 20. 03 2019)